

Небојша Стевановић*

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд
Институт за Систематско богословље
(докторанд)

John Zizioulas, *Remembering the Future: Toward an Eschatological Ontology*. Alhambra: St. Sebastian Press – John Zizioulas Foundation, 2023.

Постхумно објављено дело блажене успомене митрополита пергамског Јована Зизијуласа, *Сећајући се будућности: ка есхатолошкој онтологији*, представља теолошки врхунац његовог деценијама развијаног размишљања о онтологији и есхатологији. У овом делу, пергамски архијереј настоји да покаже како есхатолошка димензија хришћанске вере не припада крају теолошког система, већ да је темељна перспектива из које се мора разумевати целокупно богословље. Основна теза књиге је да будућност, у смислу Христовог васкрсења и Царства Божјег које долази, представља примарни критеријум за разумевање и прошлости и садашњости. У том смислу, Зизијулас развија концепт „сећајући се будућности” као кључне категорије хришћанског идентитета и теолошког мишљења. Књига садржи дубоку патристичку утемељеност,

философску проницљивост и литургијску свест, представљајући значајни допринос савременој хришћанској мисли, нарочито у домену есхатологије и онтологије. Ову књигу приредио је епископ западноамерички проф. др Максим (Васиљевић), а садржи предговор папе Фрање и приређивачев предговор. Ради се о монументалном делу које представља систематизацију Зизијуласових размишљања о есхатолошкој онтологији, теме о којој је аутор писао још осамдесетих година прошлог века, али је тек сада, након његове смрти (2023), публика добија у целости. Сам аутор је више пута истицао да је његова есхатологија заснована на искуству Васкрсења Христовог као темељу стварности, односно као онтолошком темељу свега постојећег. Насупрот доминантној протолошкој онтологији, митрополит у својим радовима, а нарочито у овом делу,

* n.stevanovic.223003@bfspec.bg.ac.rs

инсистира на есхатолошкој онтологији, која своје исходиште, смисао и циљ проналази у будућој реалности.

У уводном поглављу, „Увод: између 'већ' и 'још не'” (стр. 1–18), Зизијулас полази од става о. Георгија Флоровског и других савремених теолога, указујући да есхатологија није само последње поглавље догматике, већ сâм темељ хришћанске мисли. Анализира историјски пад есхатологије на маргине теологије због институционализације и моралистичког сужавања вере. Кључни део увода представља критика протолошке онтологије, онтологије која истинитост стварности тумачи из перспективе почетка и „дате природе-стварности”, насупрот есхатолошкој, у којој крај (*telos*) даје коначни смисао постојању.

У првом поглављу, „Есхатологија и онтологија” (стр. 19–86) поставља се темељ митрополитове тезе: да би се правилно разумело биће, оно мора бити виђено из перспективе краја. Он критикује метафизику бића као статичну и предлаже есхатолошку онтологију, где есхатон није само последњи догађај у времену, већ онтолошки критеријум сваког бића. Посебно се истичу патристички извори, као и рефлексije на савремену философију (нпр. Хајдегер, и др.). Завршни део поглавља представља апендикс о есхатологизацији историје.

Друго поглавље, „Есхатологија и стварање” (стр. 87–158), проширује есхатолошку перспективу на догмат о стварању. Аутор истиче да је творевина смртна по природи, али да

је кроз Христово Васкрсење призивана у бесмртност. Посебан значај се придаје Евхаристији као предукусу есхатолошке пуноће. У овом поглављу Зизијулас успоставља везу есхатологије и екологије, природних наука и уметности, наглашавајући универзални обим есхатолошког преображаја. Издваја се екскурс о иконичној онтологији, где икона постаје кључни израз за разумевање стварности, као и есхатолошке онтологије.

У трећем поглављу, „Есхатологија и пад” (стр. 159–216), митрополит радикално преосмишљава учење о греху и паду. Уместо традиционалног тумачења пада као губитка првобитне савршености, аутор наглашава да је човек пао не из прошлости, већ из своје будућности. Грех је одбијање пуноће заједнице и коначног усмерења. Проблем зла се тумачи кроз онтолошки одговор, злу као одсуству есхатолошког идентитета.

У следећем аналитичком поглављу, „Есхатологија, пакао и последњи суд” (стр. 217–252), Зизијулас се бави адом, судом и милошћу у светлу есхатологије. Ад није простор Божјег одсуства, већ драматично присуство Другога за онога који је затворен у седе. Судија је Христос као есхатолошки Други. Посебно се истиче онтологија љубави, милости и личности као носилаца есхатолошког смисла. Додатно се разматра есхатолошка димензија Цркве као иконе будућег Царства.

Последње поглавље, „Есхатологија и литургијско време” (стр. 253–313), разрађује литургијску структуру

времена као кључну тему есхатолошке онтологије. Евхаристија се тумачи као „сећање на будућност”. Литургија није сећање на прошли догађај, већ улазак у догађај који долази. Унутар богослужења време се „преокреће”, садашњост се испуњава будућим. Поглавље детаљно анализира литургијску праксу (нпр. сабрање, евхаристијски покрет, жртву, заједницу) као икону Царства Божјег.

Методолошки приступ митрополита Јована Зизијуласа у овој књизи представља спој три кључна теолошка извора: библијског откривења, литургијског искуства и патристичке мисли, при чему сва три приступа прожима есхатолошки херменеутички кључ. Аутор не користи систематско излагање у класичном смислу савремене догматике, већ наглашава „онтологију будућег века”. Евхаристија је за митрополита не само тема богословља, већ и метод, будући да представља догађај у коме се Црква „сећа будућег века” и тиме преображава стварност. Посебна одлика методологије је и дијалог са савременом философијом (Хајдегер, Марион, Манусакис), при чему Зизијулас не усваја њихове концепте некритички, већ их преображава у светлу хришћанске истине. Слично томе, критички се односи према западној схоластици, протестантској етичкој есхатологији и источном неоплатонизму.

Монографија представља врхунац теолошког дела митрополита Јована Зизијуласа и својеврсну синтезу његовог дугогодишњег размишљања о онтологији, еклисиологији

и есхатологији. Његов допринос у овом делу може се сажети у неколико кључних теолошких поставки. Најпре, Зизијулас не тумачи есхатологију само као „будуће догађаје”, већ као суштински начин постојања. Он на јединствен начин развија концепт онтологије есхатона, по којем биће своје испуњење и смисао не проналази у прошлости (у природи), него у будућности, у пуноћи заједнице и Царству Божјем. Ово представља радикалан прекид са метафизичким моделима који су доминирали у схоластичкој и модерној теологији, као и у многим православним догматским приручницима. Кључна категорија монографије је „сећајући се будућности” (*anamnesis tou mellontos*), односно дело *киноније* у којем Црква не само да се сећа прошлости (страдања, смрти, васкрсења Христовог), већ сада предокушава будуће Царство. У том смислу Литургија није успомена, већ икона будуће стварности, улазак у есхатолошку реалност. Зизијуласово тумачење пада и греха као „одбијања будућности” пружа теолошки одговор на савремене изазове (нпр. питање слободе или смрти). Ад тумачи не као одсуство Бога, већ као драму присуства Другога који није прихваћен. Тај Други је Христос, есхатолошки Судија и Господ. Евхаристијски догађај је за аутора темељ за разумевање есхатологије: Црква постоји као икона есхатолошке заједнице, а свет као потенцијално евхаристијски. На крају, аутор отворено улази у дијалог са савременим философским струјама (херменеутика, феноменологија, егзистенцијализам), природним

наукама (космологија, екологија) и уметношћу, показујући да есхатологија има универзални хоризонт.

Датум пријема чланка: 27. 05. 2026.

Датум прихватања чланка за објављивање: 08. 06. 2026.